

Lokalinės kultūros struktūrinės kaitos kontūrai: gimtųjų papročių ciklas XX a. Dzūkijoje

Rasa Paukštytė-Šaknienė

Remiantis lokaliu pavyzdžiu (Merkinės seniūnijos ribos), siekiama į Lietuvos kultūros modernizacijos problemą pažvelgti per diachroninę gimtųjų papročių ciklo struktūrinių elementų kaitą moters gyvenimo ciklo perspektyvoje. Išskyrę penkis aiškia seką išreiškiančius gimtųjų papročių ciklo etapus: 1) nėštumą; 2) gimdymą; 3) lankynas; 4) krikštynas ir 5) įvesdinimą, atskleidėme jų kaitą XX a. istorinės raidos, modernizacijos, teritorinės raiškos, chronologinės trukmės, socialinės sąveikos perspektyvose. Tyrimu parodyta tik pavienių „tradicinių“ kultūros elementų raiška diachroninėje erdvėje. Tačiau ir jie, sąveikaudami su kintančia kultūrine aplinka, neretai išlaikydami tradicinę formą, pasireiškia jau kitokiomis reikšmėmis. Todėl žvelgdami į XX a. gimtuves kaip į socialinį ar kultūrinį reiškinį, turime atsakyti „nekintančių tradicijų“ sąvokos ir ieškoti paprotinių struktūrų dinamikos savitumų sinchroninėje bei diachroninėje perspektyvose, analizuoti susidariusių skirtumų priežastis bei susieti su kintančia socialine ir kultūrine aplinka.

Dr. Rasa Paukštytė-Šaknienė, Lietuvos istorijos institutas, Etnologijos skyrius, Kražių 5, LT-2001 Vilnius, el. paštas: rasaps@delfi.lt

Įvadas

Žmogaus gyvenimo ciklo papročiai atskleidžia svarbiausius jo gyvenimo momentus, tarp jų žmogaus gimimą ir sociokultūrinį įteisinimą. XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Lietuvos kaime gimtųjų papročių ciklas prasidėjo nuo moters pastojimo ir baigėsi jos grįžimu (po ritualinių apeigų) po gimdymo į įprastą socialinį gyvenimą. Šiuo laikotarpiu moteris įgydavo išskirtinę padėtį šeimoje bei kaimo bendruomenėje (Paukštytė 1999).

Sugrįžti prie gimtųjų papročių ciklo tematikos paskatino pirmas tokio pobūdžio 1999 m. išleistas Rusijos mokslų akademijos ir N. Miklucho-Maklajaus instituto straipsnių rinkinys „Vaiko gintis Vakarų Europos papročiuose ir apeigose“, kuriame apžvelgiami daugumos Europos šalių XIX a. – XX a. pradžios gimtųjų papročiai (kai kuriuose straipsniuose remiamasi ir ankstesnių laikų tyrimais, o kartais tyrimo chronologiniai rėmai pratęsimi iki šių

dienų padėties)¹. Daromos išvados (tiesa, pastebint ir kultūros modernizacijos tendencijas²), jog XIX a. – XX a. pradžios gimtųjų papročiuose mažai reiškėsi „etnis faktorius“. Gimtųjų savitumai neižvelgiami net slavų tautose, kurių etnokultūrinė specifika nagrinėjant kitas temas neretai plačiai deklaruojama (Gracianskaja, Kožanovskij 1999: 515). Be abejonų, į kultūrą žvelgiant kaip į „archaišką“ tikėjimų ir ritualinių praktikų rinkinį, daugelis kultūros bruožų stublinamai panašūs tiek laiko, tiek teritorijos atžvilgiu³. Mechanškai juos lyginant galima nesunkiai pagrįsti tolimų civilizacijų kultūrinius kontaktus arba juos paneigti panašumų ieškant biologinėje žmogaus prigimtyje.

Nagrinėjant žmogaus gyvenimo ciklą, dar ir dabar dažniausiai cituojama 1909 m. paskelbta A. Van Gennepo „perėjimo apeigų“ ritualo proceso teorija (Van Gennep 1909), kurioje išskiriami trys struktūriniai funkciniai socialinio statuso kaitos ritualų tipai: „preliminalinis“ (atskyrimo), „liminalinis“ (perėjimo) ir „postliminalinis“ (susijungimo) ir jų sekos dėsningumai (Van Gennep 1960: 11) (plg. Šaknys 1996; Šliavaitė 1997; Paukštytė 1999; Gracianskaja, Kožanovskij 1999; Račiūnaitė 2002). Į tokią seką galime nesunkiai „įvilkti“ bet kokį ritualą ar net civilinį ceremonialą, tačiau pasiremdami netgi klasikiniu Edwardo Burneto Tyloro kultūros apibrėžimu⁴ ir siekdami atskleisti kultūros kitimo dinamiką, susiduriame su būtinumu į struktūrą pažvelgti diachroninėje plotmėje. Minėtas „perėjimo apeigų“ modelis gali būti tik ritualo analizės

¹ Kiek nekorektiškai skamba leidinio pavadinimas, ypač geografinė sąvoka „užsienio Europos šalys“. Nors kapitalinis darbas pradėtas iki subyrant SSSR, tačiau nesant straipsnių, skirtų Pabaltijo kraštams ir kitoms, į buvusią sovietinę imperiją įėjusioms respublikoms, dabar nepriklausomoms valstybėms, pavadinimas turėjo būti pakoreguotas. Dabar tik nuorodoje apgailestaujama, kad „kalbama tik apie tolimąjį Europos užsienį“, o toliau, jau tekste, pasigendama tik graikų ir vengrų papročių (Gracianskaja, Kožanovskij 1999: 3).

² „Racionalių mokslinių žinių plitimas turėjo didelę reikšmę gimtųjų papročiams ir apeigoms, nors daugelis tradicinių apeiginių komponentų išliko iki dabar, ypač tarp vyresniosios kartos, gyvenančios mažiau ekonomiškai išsivysčiusiuose ir nutolusiuose nuo pagrindinių komunikacijų agrariniuose ir gyvulininkystės kalnų regionuose“ (Gracianskaja, Kožanovskij 1999: 511).

³ Šią problemą galima išvelgti ir šiandienėje Lietuvoje. Pavyzdžiui, analizuodamas tyrinėtojų pastangas „pagoniškuosius“ kultūros elementus rekonstruoti krikščioniškosios XIX–XX a. kultūros kontekste, etnologas Jonas Mardosa padarė išvadą, kad netgi posovietiniu laikotarpiu Lietuvos etnologijoje „vyrauja ikikrikščioniškosios lietuvių religijos prioriteto liaudies kultūroje akcentavimas ir iškelimas“ (Mardosa 2001: 138). Taigi galime pacituoti Geraldo Pociaus žodžius: „Iki septintojo dešimtmečio humanitariniai mokslai faktiškai buvo grindžiami sentimentais, daugiausia kylančiais iš romantiško nacionalizmo – požiūrio į folklorą kaip į visumą tam tikrų dalykų, atėjusių iš kažkokio praėjusio aukso amžiaus“ (Pocius 1999: 15).

⁴ „Culture or civilization, taken in its wide ethnographic sense, is that complex whole which includes knowledge, belief, art, morals, law, custom, and any other capabilities and habits acquired by man as member of society“ (Tylor 1871: 1) – „Kultūra, suprantama plačiąja etnografinė prasme, yra ta kompleksinė visuma, kuri apima žinias, tikėjimą, meną, moralę, teisę, papročius ir visus kitus gebėjimus ir įpročius, įgytus žmogaus kaip visuomenės nario“ (vertimas Edmundo Gendrolio ir Vilmanto Vilkončiaus (Harris 1998: 7).

įrankis, tačiau mechaniškai taikomas kultūros kaitos neatskleis. Deja, Van Genepo ritualo teorija dažniau padeda ieškoti kultūros bruožų panašumo, bet ne jos kitimo modelių. Kultūros bruožų tarpusavio sąveikos dinamika sunkiai sutaikoma su „tradicinės kultūros“ ar „liaudies kultūros“ elementų paieškomis ir šių terminų formulavimo tikslingumu (plg. Durand 1995: 326–329). Nagrinėjant XX a. reiškinius, tikslesnis yra „Moderniosios tradicinės kultūros“ suvokimas. Pritariu Torunn Selberg nuomonei, kad, norint suvokti liaudies kultūrą kaip procesą ir dinamišką kultūros dalį, reikia suprasti, jog ji yra veikiamą visuomenės ir pati ją veikia. Jos negalima atsieti nuo XX a. technologinio ir socialinio konteksto (Selberg 1993: 202). Taigi turime sutikti ir su rusų etnologo Aleksandro Sadochino mintimi, kad šiuolaikinėje kultūroje skiriasi „tradicinio“ ritualo prasmė. Ritualas tradicinėje kultūroje – pats gyvenimas, o ne dirbtinė dekoracija, pasireiškianti darbarties kultūrinėje terpėje (Sadochin 2001: 198). Šios prielaidos ir lėmė mano norą paanalizuoti kultūros bruožų reikšmes laiko perspektyvoje. Tačiau Europos papročiams skirtame darbe pastebėtas gimtųjų „universlumas“, palyginti su analogiškais vestuvių tyrimais, verčia sugrįžti prie šio „perėjimo apeigų“ (les rites de passage) komplekso išskirtinumo problemos (Gracianskaja, Kožanovskij 1999: 515). Aš pabandysiu pratęsti šį tyrimą iki XXI a. ribos, analizuodama kultūros kitimo perspektyvą Merkinės seniūnijoje⁵.

Tam galimybę sudaro autorės 2000–2002 m. Merkinėje vykdytų Lietuvos mokslo ir studijų fondo remtų etnografinių lauko tyrimų medžiaga (iš 58 respondentų 8 gimė 1910–1918, 24 – 1922–1939, 11 – 1941–1960, 15 – 1964–1979 m.)⁶, Merkinės bažnyčioje saugomi archyviniai šaltiniai (1456 įrašai)⁷ ir

⁵ XX a. pradžioje Merkinės apylinkėse gyveno įvairių tautybių gyventojai. Ypač didelę gyventojų dalį sudarė žydai. Tačiau šiuo metu čia negyvena nė vienas šios tautybės atstovas, nepasisekė aptikti ir rusų tautybės žmonių (vienintelė totorė tuo metu gulėjo ligoninėje), todėl atliekant tyrimą teko apsiriboti lietuvių ir kelių vietinių lenkų respondentų atsakymais. Taigi duomenys reprezentuoja katalikų tikybos žmonių gyvenimą.

⁶ Apklausiai pasirenkant įvairių amžiaus grupių respondentus, buvo siekiama pasekti lokaliaje teritorijoje vykusias šių papročių transformacijas. Apie gimtųjų papročius buvo klausinėtos įvairaus amžiaus vietinės moterys (ir vienas vyras) ir atvykusios paviešėti jų dukros. Apklaustas 51 respondentas. Mokslo ir studijų fondo finansinė parama suteikė galimybę atlikti itin išsamius lauko tyrimus per 3–10 dienų stacionarias ekspedicijas 2000 m. vasaros, rudens ir 2001 m. pavasario, vasaros ir rudens sezonais. Medžiaga saugoma Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštyne (ES, b. 2162, 2175). Taip pat norint kiek išsamiau paanalizuoti lankynų paprotį, papildoma ekspedicija atlikta 2002 m. liepos mėn. Apklaustos 7 respondentės (ES, b. 2217). Be šių aprašų, pasinaudota ir kitų ekspedicijos dalyvių medžiaga: laborančių Miglės Rumšienės (ES, b. 2158; 25 ap.), Ritos Černiauskiene (ES, b. 2194; 9 ap.), moksleivių Daivos Šiaučiulytės (ES, b. 2161; 3 ap.), Dovilės Averkaitės (ES, b. 2160; 3 ap.) aprašais. Pastaroji medžiaga vartojama kaip pagalbinė.

⁷ Merkinės metrikacinės apylinkės 1940 ir 1941 m. gimimų metrikų knyga; Kaišiadorių vyskupijos kurija. Merkinės gimimo krikšto protokolai. Knyga Nr. 704; Kaišiadorių vyskupijos kurija. Merkinės krikšto metrikų protokolai. Knyga Nr. 47; Krikštų metrikai 1948–1953; Krikštų

jų bei publikuotų šaltinių⁸ analizė, prisidedant prie kompleksinio mokslinio tyrimo darbo „Merkinės gamtinis ir kultūrinis paveldas: vertė ir kontekstai“. Straipsnyje „Merkinieškių gimtuvės ir krikštynos: tradicinių kultūros elementų sklaida XX a.“ analizuojant XX a. gimtuves ir krikštynas, nustatyta sparti tradicinių kultūros elementų modernizacija (Paukštytė-Šaknienė 2002). Tyrimų eigoje pastebėtas gimdyvės lankymo papročio stabilumas, todėl šiame straipsnyje išskirtinį dėmesį skirsiu individo ir lokalinės bendrijos sąsajas nusakančiam lankynų (tarmiškai *palankynos*) papročių kompleksui.

Dar tiriamojo laikotarpio pradžioje Lietuvos kaimuose ir miesteliuose vyravo iš kartos į kartą perduodama patirtimi paremta kultūra. Viena nuo kitos izoliuotos žemės ūkio bendruomenės, stipri jų narių socialinė integracija ir riboti kultūriniai kontaktai su kitų socialinių sluoksnių atstovais, lėta technologijos pažanga ir neaukštas švietimo lygis lėmė gana pasyvią kultūros elementų kaitą. Tačiau modernioje XX a. visuomenėje žmogaus gyvenimas užpildomas didžiuliu sparčiai besikeičiančios informacijos ir naujai įgytos patirties srautu ir dėl to intensyviai keičiasi kultūros elementai. Todėl apie tradiciją mes jau galime kalbėti tik siaurąja kultūros tęstinumo, o ne praeities „kultūros relikto“ prasme. Nesistengdami išryškinti tradicijos ir modernumo opozicijos, ši procesą suvokiame kaip struktūrinių kultūros elementų tarpusavio sąveiką.

Be abejo, modernizacijos procesas įvairiose kultūrose vyksta netolygiai. Skirtumus galima išvelgti įvairiose visuomenėse, miesto ir kaimo, skirtingų socialinių sluoksnių ir net mažų regionų to paties tipo gyvenviečių perspektyvoje. Istorinės aplinkybės ir gamtinė aplinka lėmė lėtesnę Dzūkijos etnografinio regiono (palyginti su kitais Lietuvos regionais) modernizaciją. Čia dar XX a. tarpukariu daugiausia buvo į vienkiemius neišskirstyti kaimai, o kaimo tipas turėjo nemažą reikšmę modernių kultūros elementų plitimui (Bauer 1972: 78). Pasak Izidoriaus Butkevičiaus, Lenkijos okupuotame Vilniaus krašte žemėtvarka nebuvo radikali, kaimų skirstymas į vienkiemius nebuvo toks intensyvus kaip Lietuvos Respublikai priklausiusiose vietovėse (Butkevičius 1971: 109–111). Be abejo, turėjo reikšmės ir šio krašto ekonominė specifika. Dzūkijoje 1922 m. agrarinė reforma vyko neintensyviai ir Lenkijos neokupuotose

metrikai 1953–1958; Krikštų metrikai 1961–1967; Krikštų metrikai 1963–1968; Merkinėje krikšto įrašai 1974 01 01 – 1983 10 07; Krikštų metrikai 1969–1979; Krikštų metrikai 1980–1994; 1996–2001 krikštų knyga.

⁸ Dzūkijos krašto gimtuvių ir krikštynų papročiais domėjosi, juos fiksavo ir susistemines publikavo Vincas Krėvė-Mickevičius (Krėvė-Mickevičius 1928: 486–508; Krėvė-Mickevičius 1933: 31–46). Daug įvairių tikėjimų iš Merkinės ir jos apylinkių leidinyje „Vaikystė ir vedybos“ yra paskelbęs Jonas Balys (Balys 1979), gana išsamų Raitininkų kaimo (Merkinės parapija) gimtuvių vaizdą pateikė Vladas Ulčinskas (Ulčinskas 1995: 99–103). Be to, žinių apie merkinieškių papročius galime rasti moksliniuose leidiniuose apie visos Lietuvos papročius (Vyšniauskaitė 1964: 448–476; Dundulienė 1999: 53–90; Paukštytė 1999). Ši literatūra padeda suprasti XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės papročius.

dalyse. Matyt, tai lėmė ir gamtinė specifika – blogiausios kokybės žemės Lietuvoje (Povilaitis 1997: 58–59). Gana menka šio regiono ūkinė veikla akivaizdi ir šiomis dienomis. Nors tam tikras naujas ekonomines ir kultūrinės perspektyvas šių apylinkių raidai sudarė Dzūkijos nacionalinio parko įkūrimas 1991 m., tačiau depopuliacijos procesas pastaraisiais metais yra vienas iš didžiausių Lietuvos kaimo vietovėse (nors procesas Lietuvos mastu prasidėjo palyginti vėlai – XX a. devintąjį dešimtmetį) (Stanaitis 2001: 68–69). Sauliaus Stanaičio šių dienų Dzūkijos nacionalinio parko gyventojų ekonominės veiklos analizės rezultatai liudija:

„... Tačiau viena aišku, jokia kita veikla šiame miškingame krašte nenukonkuravo ir kol kas nekonkuruoja su grybavimu. Pajamos, gaunamos iš visų veiklos sričių, tame tarp jų ir nuostolingos žemės ūkio, yra daug mažesnės už pajamas, realizuojant šias miškų gėrybes...“ (Stanaitis 2001: 162–164).

Rinkimas, kaip pagrindinė ūkinė veikla, tradicinės etnologijos požiūriu apibūdina gana ankstyvas civilizacijos formas (Hoebel 1966: 235–262; Harris 1998: 45–61). Tačiau tai ne praeitis, o modernios posovietinės kultūros reiškiny. Kita vertus, jau XX a. viduryje buvo pralaužti uždaro socialinio gyvenimo barjerai. Intensyvi industrializacija ir sunkus, materialiai menkai atlyginamas darbas kolūkiuose lėmė sparčią žmonių migraciją iš kaimo į miestą, kartu kaimiškosios bei miestietiškosios kultūros sąveikas bei postūmį sparčiai iš šimtmečius gyvavusios, vertikalios iš kartos į kartą perimamos kultūros rėmų.

Remdamasi šiomis prielaidomis, bandysiu pažvelgti į kultūros modernizacijos problemą per diachroninę gimtųjų papročių ciklo kaitą. Siekdama šio tikslo bei remdamasi Merkinėje ir jos apylinkėse 2000–2002 m. surinkta lauko tyrinėjimų, archyvine bei publikuotų etnografinių aprašymų medžiaga, keliu šiuos uždavinius: 1) išskirti svarbiausius gimtųjų ciklo struktūrinius elementus; 2) atlikti jų diachroninę raidos analizę; 3) atskleisti gimtųjų raidos specifiką „perėjimo apeigų“ kategorijos papročių visuminiame kontekste, 4) patikrinti tradicinės kultūros elementų stabilumą XX a. Dzūkijos gimtųjų papročių cikle.

Gimtųjų papročių ciklo metmenys

Analizuodama XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės gimtųjų papročių ciklą (Paukštytė 1999: 12, 13), išskiriau kelis laikotarpius, žyminčius motinos ir kūdikio būsenų pasikeitimą. Motinos: nėštumas – gimdymas – įvedinimas⁹; kūdikio: gimimas – laikotarpis iki krikštynų – krikštynos. Motinos

⁹ Lygiai tokia pati struktūra ir pateikiama leidinio „Vaiko gintis Vakarų Europos papročiuose ir apeigose“ pratarinėje, nors akcentuojama, kad tai „vaikiškas ciklas“ (dietskij cikl) (Gracianskaja, Kožanovskij 1999: 3–4).

socialinio statuso kaita, pasižymėjusi tam tikra jos sociokultūrine izoliacija, apimdavo laikotarpį nuo pastojimo iki grįžimo į įprastą socialinę aplinką, kūdikio – ribojo laiko tarpas nuo jo gimimo (atskyrimo nuo motinos) iki krikštynų (socialinio fakto pripažinimo bei ritualinio įtvirtinimo). Pasirinkdama motinos socialinio statuso kaitos struktūrinę analizę atsižvelgiau į jos aktyvumą socialiniame ir kultūriniame gyvenime.

Siekdama aiškesnės diachroninės gimtųjų ciklo analizės motinos socialinio statuso kaitos plotmėje, išskyriau penkis aiškia seką turinčius etapus, lemiančius svarbesnius jos fiziologinio ir/ar socialinio gyvenimo pasikeitimus. Šio darinio seka: *Nėštumas* → *gimdymas* → *lankynos* → *krikštynos* → *įvesdinimas*.

Nėštumas – būseną, kuri motiną – pagimdžiusią moterį išskyrė iš kitų moterų ir įpareigojo laikytis paveldimų papročių, susijusių su kūdikio gyvybe ir ateitimi. Iki XX a. vidurio moterims padėjo gimdyti pribuvėja. Jos pareigos buvo gimdymo palengvinimas, kūdikio apeiginis prausimas bei placentos padėjimas, tolesnė motinos ir kūdikio priežiūra. Be to, tikėta, jog pribuvėja rūpinosi ne tik kūdikio dabartimi, bet ir ritualais stengėsi nulemti jo ateitį. Tuoj po gimdymo kūdikį bei motiną lankė kaimo moterys. Šis paprotys rodė kaimo bendruomenės dėmesį bei pagalbą. Tradiciškai galutinį socialinį kūdikio būties įteisinimą žymėjo krikštynos. XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje jos susidėjo iš dviejų dalių: krikšto bažnyčioje ir pasaulietinių papročių. Jų metu kūdikis (krikstatėvių, pribuvėjos, tėvų bei svečių pagalba) buvo įvedamas į religinę ir kaimo bendruomenę. Gimtųjų ciklo pabaigą žymėjo motinos įvesdinimo į bažnyčią paprotys¹⁰. Po ritualinių apeigų bažnyčioje moteris vėl sugrįždavo į visavertį (panaikinami draudimai: vaikščioti per svetimus laukus, eiti bendrą kaimo pirtį, lankyti bažnyčią) kaimo bendruomenės gyvenimą (Paukštytė 1999).

Visi šie etapai susiję su moters išipareigojimais būsimam kūdikiui, šeimai, kaimo ar religinei bendruomenei, kartu su minėtų socialinių institucijų globa bei kontrole. Ši socialinė sąveika formavo gimtųjų ciklo papročius, neleido nutolti nuo tuo laikotarpiu gyvavusio idealaus žmogaus gyvenimo modelio. Kaip keitėsi šis modelis XX a. antrojoje pusėje – XXI a. pradžioje?

¹⁰ „Įvesdinimo“ terminą vartosime moters (pagimdžiusios kūdikį) pirmojo įvesdinimo į bažnyčią prasme. Rytų Lietuvoje gyvavo ir panašias socialines funkcijas atliekantis gimdyvės įvesdinimo į pirtį (įvesdinimo į įprastą socialinę aplinką po gimdymo pirmą kartą atėjus praus-tis) apeigos, atliekamos prieš arba po pirmo apsilankymo bažnyčioje (Paukštytė 1999: 128), tačiau lauko tyrimų metu tokio papročio nebefiksavome. Vienintelį žinomą aprašą iš Varėnos apylinkių yra paskelbęs Jonas Balys: „Kai moteris pirmąkart po gimdymo išėina iš kambario, tai turi pasiimti duonos ir visoms pirty esančioms duoda po mažą šmočiuką suvalgyti“ (Balys 1979: 31–32). Taip pat tam tikra prasme moters įprastą socialinį gyvenimą ribojo kūdikio žin-dymas.

Stebėdami gimtųjų ciklo pokyčius XX šimtmečiuje, galime išvystyti sparčią tradicinio ciklo kaitą. Radikalius gimtųjų papročių struktūrinių elementų kaitos poslinkius lėmė ne tik politinės ir ideologinės aplinkybės (sovietinė okupacija ir okupacinio režimo vykdoma ateistinė politika), bet ir pačios Bažnyčios reformos viduje. XX a. antrojoje pusėje išnyko bažnytinis įvesdinimas – gimtųjų ciklo pabaiga ir motinos grįžimas į įprastą socialinį gyvenimą¹¹. Iki šios ceremonijos lietuviai, kaip ir kitos tautos, moterį laikydavo „nešvaria“, galinčia pakenkti kaimynų gerovei (plg. Balys 1979: 41–42). Gimtųjų ciklo užbaigimo funkcijos atiteko vis ilgesniam laikui atidėliojamam kūdikio krikštui (jis su grįžimu į „nepavojingą“ motinos būseną jau nebuvo siejamas). Tačiau ir šis bažnytinis sakramentas sovietmečiu neretai buvo suteikiamas slapčia ir tik daugiau kaip dešimtmetis nebeturi apribojimų¹². Atsakingas pareigas užimantiems tėvams buvo palikta alternatyva gimtųjų ciklo pabaigą įprasmininti civilinėmis vardynomis. Esant tokiam pasirinkimui, gimtųjų ciklą užbaigė civilinės vardynos¹³.

Neretai po oficialaus vardynų ceremonialo tas pats kūdikis būdavo pakrikštijamas bažnyčioje, o gimties įprasminimo šventė – baigiama pobūviu namuose, kur neretai dalyvavo tiek civilinio, tiek religinio akto dalyviai (dažniausiai vardatėviai ir krikštātėviai buvo tie patys žmonės, daugelis svečių stebėdavo ir bažnytinės, ir pasaulietinės iškilmes). Sovietmečiu praktikuoto civilinio ir religinio akto sujungimas (vardynos kultūros namuose ar kitoje oficialioje istaigoje ↔ krikštynos bažnyčioje ↔ pobūvis namuose) nebuvo ilgalaikis. Nykstant ateistinei ideologijai, daugeliui žmonių neberekėdavo slėpti krikšto sakramento. Maža to, 1990-aisiais buvo pradėta krikštyti paaugusius vaikus, jaunuolius, net brandaus amžiaus žmones. Tokiu būdu siekta kompensuoti „nepilną gimtųjų ciklą“, tik dažnai jau ne tėvų, o asmenine iniciatyva. Šio reiškinių nebegalima sieti su gimtųjų ciklo „užbaigimu“ motinos socialinio statuso perspektyvoje. Krikštijant vyresnius (dažnai siekiančius bažnytinės santuokos) jaunuolius, galima išvystyti tik norą „suteikti“ tradicinį gimtųjų ciklą sau (ar savo žmonai), įgyti dvasinį pasirengimą atlikti tėvų vaidmenis.

¹¹ Kaip teigė respondentės, jos buvo įvestos į bažnyčią po vieno ar kito vaiko, tačiau XX a. antrojoje pusėje kunigai pradėjo aiškinti, jog ši ceremonija nereikalinga. Galime pastebėti, jog laipsniškas šio papročio nykimas sukėlė tam tikrą moterų nusivylimą. Mat taip darė jų motinos bei močiutės.

¹² Pavyzdžiui, viena respondentė prisiminė, jog dėl to, kad motina buvo mokytoja, seserį vežė krikštyti į kitą parapiją. Bijoję, kad motinos neišmestų iš darbo (ES, b. 2175, l. 2).

¹³ Iš 51 respondento atsakymų paaiškėjo, kad vardynas rengė tik 5 merkiniškiai, tačiau susipažinus su išlikusia archyvine medžiaga peršasi prielaida, kad jas rengė didesnis procentas žmonių. Taip pat kai kurių respondentų teigimu, nedalyvavus vardynose, kildavo keblumų gauti gimimo metrikus (ES, b. 2172, 2175)

Sovietmečiu krikštynų bei vardynų nerengusių merkiniškių gimtuvių ciklo pabaigą žymėdavo per visą laikotarpį stabiliai išlikusios lankynos. Tokiu atveju, pasak 1960 m. padėtį nusakiusios Angelės Vyšniauskaitės, jos buvo iškilmingesnės:

„Radynos tuo atveju, jeigu nekeliamas krikštynų, Dzūkijos kolūkiniame kaime švenčiamos labai triukšmingai. Tuo atveju jose dalyvauja su savo žmonomis ir jų vyrai, tačiau daugiausia jie ateina ne drauge su jomis, o vėliau šeimininko pakviesti“ (Vyšniauskaitė 1964: 468).

Kaip rodo mano lauko tyrinėjimų medžiaga, sovietmečiu merkiniškės moterys vis dažniau į lankynas pasiimdavo vyrus, o susirinkus daugiau lankytojų, vaisės tapdavo didesnės.

Būdamos tik socialinis reiškinys, lankynos išliko per visą XX a. Tačiau kintanti kultūrinė aplinka pakoregavo XX a. antroje pusėje ne tik „gimtųjų ciklo“, bet ir gimdyvės grįžimo į įprastą gyvenimą etapus. Darbas kolūkyje, besikeičianti dekretinių atostogų trukmė, kolūkinių lopšelių steigimas keitė moters grįžimo į „darbo kolektyvą“ terminus. Gimtųjų ciklą ribojančios palankynos, krikštynos, vardynos, įvesdinimas jau nesutapo su tradiciniu gimtųjų ciklo užbaigimu.

1 lentelė. Gimtųjų papročių ciklo struktūrinių elementų istorinė kaita

↓ →	Nėštumas	Gimdimas	Lankynos	Krikštynos	Įvesdinimas
Ikisovietinis laikotarpis	Universalija	Universalija	Visuotiniai paplitusios	Visuotiniai paplitusios	Visuotiniai paplitusios; nykimo stadija
Sovietinis laikotarpis	Universalija	Universalija	Visuotiniai paplitusios	Paplitusios; formuojama alternatyva	Pavieniai atvejai
Posovietinis laikotarpis	Universalija	Universalija	Visuotiniai paplitusios	Visuotiniai paplitusios	Nunykusios

Modernios kultūros raiška ir lokaliniai pokyčiai

Nagrinėdami krikštynų ciklo elementus modernios kultūros bruožų raiškos aspektu, išvelgiame nemažų pokyčių net ir nėštumo bei gimdymo laikotarpių papročiuose. Nors nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu (nuo 1930 m. visoje Lietuvoje buvo steigiami Sveikatos centrai) daugelyje valsčių bei miestų dirbo kvalifikuotos akušerės ar gydytojai, kaip rodo etnografinė medžiaga, medicininis švietimas gimtųjų papročiams turėjo menką poveikį (Paukštytė 1999: 49–50). Sovietiniais metais pradėjus masiškai steigti ambulatorinius-akušerinius punktus ir išgalint medicininei nėščiujų priežiūrai bei švietimui kaime, situacija ėmė keistis. Lankymasis pas gydytojus nėštumo metu tapo privalomas. Liaudiški tikėjimai buvo traktuojami kaip negatyvūs ir žalingi sveikatai prietarai. Tačiau nors sovietmečiu rūpinimasis gimdyve ir kūdikiu

pateko į profesionaliosios medicinos sferą, ir toliau nėščiosios elgesį formavo šimtmečiais gludinta iš kartos į kartą perimta patirtis (racionali ir iracionali) (Paukštytė-Šaknienė 2002). Pavyzdžiui, 1967 m. gimusios respondentės teigimu, tradicijos labiausiai palaikomos tada, kai yra tėvai, seneliai, kurie dalijasi patirtimi, ir tereikia noro juos perimti ir perduoti savo vaikams. Pati ji įvairių tikėjimų ir papročių sužinanti iš savo anytos, be to, dainuoja etnografiniame ansamblyje (ES, b. 2162, l. 62). Etnografinė lauko tyrinėjimų medžiaga rodo, jog tradicinių tikėjimų perėmimo lygmuo yra labai individualus. Jis svyruoja nuo absoliutaus jų atmetimo iki daugelio senelių ir kaimynių patirties (įvairių tikėjimų, papročių) perėmimo.

Kai kada tradiciniai tikėjimai pasireiškia jau moderniomis formomis. Pavyzdžiui, iki šių dienų išliko tikėjimas, jog besilaukianti nėščioji negali žiūrėti į invalidus, ligonius ir pan. O pastaruju metu dar ir tikima, kad nepatartina žiūrėti taip dažnai per televiziją rodomų siaubo filmų. Manoma, jog, nesilaikant šių draudimų, galima sulaukti nepageidaujamo rezultato – apsigimimų (Paukštytė-Šaknienė 2002).

Pastaruju metu nėščiosios elgesį formuoja dar ir per žiniasklaidą perduodama informacija. Žiniasklaida skleidžia ne tik medikų informaciją, bet ir bendrą lietuvišką bei kituose kraštuose susiformavusią „liaudiškąją žinią“. Kaip teisingai pastebėjo Anthony Giddens, „modernybė yra potradicinė tvarka, bet ne tokia tvarka, kai tradicijos ir papročio laiduojamas tikrumas pakeičiamas racionalaus žinojimo tikrumu. Abejonė – viską persmelkiantis modernaus kritinio proto bruožas – prasiskverbia į kasdienį gyvenimą ir filosofinę sąmonę ir tampa visuotine egzistencine šiuolaikinio pasaulio dimensija“ (Giddens 2000: 11).

Nemažą reikšmę „tradicinių“ kultūros elementų kaitai turi padidėjusi migracija Lietuvoje. Tačiau jos pobūdis (daugiau jaunų žmonių išvyksta negu atvyksta) rodo didesnę merkiniškių sukauptos patirties paplitimą už regiono ribų, negu kituose regionuose gautos patirties kiekį.

Kiek mažesnę modernios kultūros raišką matome krikštynų papročiuose. Dar mažiau pakitusi, daugiausia tradicinių kultūros elementų išsaugojusi grandis – lankynos. Šis gimtųjų papročių ciklo elementas rodo mažai pakitusius bendruomeninius papročius, apžvelgiant ir teritorinę šios struktūros raišką.

Lankynų vieta nekito per visą šimtmetį – tai gimdyvės namai. Tiesa, pastaruju metu leidžiama gimdyvę lankyti ir ligoninėje, tačiau nė viena respondentė tokio artimųjų lankymo nepavadino lankynomis. Ir toliau dzūkiškos „palankynos“ išliko kaip apsilankymas tuose namuose, kur yra naujagimis. Tuo tarpu nėščiosios veikla teritoriniu aspektu gerokai pakito. Jos tolimesnės kelionės pas gimines, draugus ar konsultacijos sostinės ar kitų didmiesčių medicinos įstaigose XX a. antrojoje pusėje tapo įprastos. Lokalinės kaitos aspektus išvelgiame ir krikštynų metu. Buvo pakitusios ir tradicinės religinio gimtųjų įtvirtinimo apeigų vietos. Sovietmečiu, vengiant valdžios represijų,

neretai būdavo pasirenkama kitos parapijos bažnyčia, tačiau krikštynų pobūvio vieta – gimdyvės namai – liko stabili. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, neliko būtinumo vaiką krikštyti kitos parapijos bažnyčioje.

Gimtuvių papročių ciklo elementų trukmė ir stabilumas

XX a. pirmojoje pusėje kūdikį lankydavo motinai kiek sustiprėjus – iki krikšto. Krikštijant po ilgesnio laiko tarpo, ypač nunykus pribuvėjos institucijai, laukiama, kada motina sustiprės ir galės priimti lankytojus. Lankynų laiką kiek koregavo kintantis krikštynų laikas ir tendencijos vis ilgesniam laikui atidėti kūdikio krikštą. Visuotinai buvo priimta eiti į lankynas iki kūdikio krikšto. XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje pastebimas naujas reiškinys – besiformuojanti nuomonė, jog kūdikį galima lankyti ir po krikštynų, t. y. jeigu norintysis nespėjo aplankyti ar nebuvo kviestas į krikštynas. Pasak 1967 m. gimusios respondentės, kartais lankoma net iki tol, kol vaikui sukanka metai, arba stebimasi: „vaikas jau vaikšto, o dar į lankynas ateina“ (ES, b. 2217, l. 1.). Vis dėlto apklausa parodė, jog dažniausiai į lankynas einama nuo 1 savaitės iki 2–3 mėnesių laikotarpiu. Iki šių dienų išlikęs nusistovėjęs eiliškumas: pirmiausia aplankyti ateina artimiausi giminės ir kaimynai (1–2 sav.), o vėliau – tolimesni giminės, bendradarbiai ir kiti. Dabartinės lankynos, anot apklaustų merkiniškių, įvardijamos ne vien kaip „naujo žmogaus sutikimas“, bet ir kaip proga susitikti su toliau gyvenančiais draugais. 1967 m. gimusi respondentė mano, jog lankynos yra skirtos artimesniam šeimų bendravimui (ES, b. 2217, l. 1). Be to, jos yra gera proga užglaistyti pykčius ir nesutarimus tarp kaimynių (ES, b. 2217, l. 7). Šia prasme lankynos išlaikė tradicinę nuostatą, jog į jas gali ateiti kas panorėjęs (kitaip nei į krikštynas). XIX a. pabaigoje – XX a. antrojoje pusėje lankynose ir krikštynose dalyvaudavo beveik tie patys asmenys, nes į krikštynas būdavo sukviečiama dauguma kaimo bendruomenės narių, o pastaruoju metu (tai ne kartą pabrėžė respondentai) krikštynų vaišės keliamos tik artimiausiems giminėms ir kaimynams. Todėl daliai norinčiųjų aplankyti, pvz., draugams, bendradarbiams, kaimynams, lieka lankynos.

1947 m. gimusi respondentė išvelgė tam tikrus diachroninius lankynų pokyčius. Nors dabar, kaip ir jos jaunystėje, kaimynės kūdikį dažnai lanko susitarusios, tačiau eina mažesnėmis grupelėmis: tik pas panašaus amžiaus moteris, su kuriomis palaiko artimesnę ryšį (ES, b. 2217, l. 3). Tradiciškai lankytojai neša dovanų (dažniausiai kūdikiui) ir visada pavaišinami. Neretai respondentės nurodė, jog kviečia į krikštynas tik artimuosius, nes tai reikalauja daug išlaidų. Be to, teigiama, jog krikštynas stengėsi kelti ilgai nelaukus, nes vis ateinančių lankyti vaišės taip pat nemažai kainuoja. Suprantama, kad lankančiųjų gausa priklauso nuo to, kiek tėvai turi draugų, giminių ir kokių jų santykiai. Skirtumas tas, jog lankynų metu vaišinama tuo, ką turima, o krikštynoms ruošiamos specialios vaišės. Tačiau, matyt, šie pasvarstymai re-

alybėje mažai kuo skyrėsi. Respondentės nurodė, jog galimų lankynų laikotarpiu visada iš anksto buvo numačiusios, kuo galėtų pavaišinti svečius (ypač sovietmečiu). Todėl manyčiau, kad respondentų išskirta kaip reikšminga šių dienų situacijoje lankynų bei krikštynų finansine pusė nėra svarbiausia. Skirtumas tas, jog pastebima ryškesnė tendencija, kada krikštynų šventė paliekama artimiausiems giminėms, o visi kiti bendruomenės nariai, norintys ir jaučiantys pareigą aplankyti kūdikio susilaukusią motiną, pasirenka lankynas¹⁴. Galbūt krikštynų dalyvių rato susiaurėjimo tendencijoms turėjo įtakos sovietmečiu slėptas ne tik krikštas, bet ir atsisakymas didesnių vaišių (kad neatkreiptų kaimynų dėmesio). Todėl lankynos (kaip visais laikais, buvęs legalus paprotys) išlieka kaip stabiliausia struktūrinė vaiko socialinio įteisinimo grandis gimtųjų papročių cikle. Krikštynas ir krikštynų vaišės tėvai gali rengti arba nerengti, o į lankynas ateina visi, norintys pagerbti šeimą. Tuo atveju, kai vaikas nekrikštijamas ar krikštijamas jau paaugęs ar net suaugęs (ypač sovietmečiu), lankynas galima išskirti kaip galutinį gimtųjų papročių ciklo struktūrinį elementą. Tačiau remdamasi merkiniškių patirtimi galėčiau teigti, jog XXI a. pradžios lankynos ir krikštynos dar išlaikė tradicinį eiliškumą, nes tik pavieniais atvejais buvo lankoma po krikštynų.

Krikštynų laikui XX a. pirmojoje pusėje turėjo reikšmės stabilus įvedybų laikas (nuo 3 iki 9, dažniausiai 6 savaičių (Paukštytė 1998: 129). Nykstant įvesdinimo į bažnyčią papročiui, kai kada šių terminų pradėta nesilaikyti. Pavyzdžiui, 1928 m. gimusi respondentė (ištekėjo 1948 m.) net pabrėžė, kad maitinanti moteris į bažnyčia neįvedama ir ji pati į bažnyčią buvo įvesta tik praėjus metams po gimdymo (ES, b. 2158, l. 8). Nunykus šiam papročiui, krikštynų laiką koregavo tradicinė nuostata: ilgai nedelsti su kūdikio krikštu ir krikštyti pagal konkrečiu laikotarpiu jo socialinėje aplinkoje susiklosčiusius įpročius. Nėštumas ir gimdymas, be abejo, laiko atžvilgiu stabilūs.

2 lentelė. Vyraujanti vidutinė gimtųjų papročių ciklo etapo trukmė dienomis (gimdymas – 0)

↓ →	Nėštumas	Gimdymas	Lankynos	Krikštynos	Įvesdinimas
Ikisovietinis laikotarpis	≈-280→0	0	0→(+8,+30)	+8→+30	≈+21→+63
Sovietinis laikotarpis	≈-280→0	0	0→(+8,+30)	+8→+30	Pavieniai atvejai
Posovietinis laikotarpis	≈-280→0	0	0→(+7,+90)	+31→+365	Nunykusios

¹⁴ Anksčiau lankynų dalyvės paprastai būdavo kviečiamos ir į krikštynas. Pasak N. Marcinkevičienės, „katrijė būna palankynose, tą būtinai turi prašyc ir an krikščynų“ (Marcinkevičienė 1998: 133).

Socialiniai ryšiai gimtųjų papročiuose

Sovietmečiu ir ypač posovietmečiu pastebima sparčiai kintanti moters kultūrinė plotmė. Antai XX a. pradžioje jos kultūriniai kontaktai buvo siauresni (namai – kaimas – parapijos miestelis – kelionės pas gretimose parapijose gyvenančius gimines), o sovietmečiu draugų ir giminių ratas geografinė prasme pradėjo plėstis, padažnėjo kelionės į tolimesnius miestus, kurortus. Amžiaus pabaigoje dėl ribotesnių ekonominių aplinkybių šis procesas stabilizavosi, kelionių geografija net susiaurėjo¹⁵. Tačiau gimdymo atveju namų aplinką ir per pribuvėją palaikomus emocinius ryšius su kaimo bendruomene pakeitė socialiai neįprasta gydymo įstaigos aplinka ir sąveika su profesionaliosios medicinos darbuotojais. Kintanti socialinė aplinka kiek pakoregavo ir lankynų tradiciją. XX a. pradžioje lankynose dalyvavo tik moterys, o sąlyginai nuo XX a. vidurio pradėta eiti kartu su vyrais.

Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad išliko gana stabili krikštynų dalyvių sudėtis. Tačiau kalbant apie pobūvį namuose – padidėjęs migracijos mastas (Lietuvoje ir užsienyje), matyti plintanti dalyvių geografija. Žvelgdami į krikščynas socialinės sąveikos su kaimo bendruomene per pribuvėjos instituciją, galime matyti esminius pokyčius. Kaip rodo lauko tyrinėjimų medžiaga, merkiniškių krikščynose ir dabar tebėra simbolinis „pribuvėjos“ vaidmuo, tačiau jos pareigas atlieka vyresnio amžiaus giminės moteris ar kūdikio senelė. Už jos „palsaugas“ – kūdikio suruošimą krikščinti bei perdavimą krikščiatėviams jai teikiamos tradicinės dovanos. 1971 m. gimusi respondentė pasakojo, jog, krikščijant dukrą, jos močiutė įdavė aprengtą mergaitę ir iš krikščiamotės gavo dovanų skarytę (Paukštytė-Šaknienė 2002). Tradiciškai pribuvėja krikštynų apeigose buvo svarbus asmuo, siekiantis užtikrinti kūdikio saugą, kol jis įgis naują statusą, ir atliko tarpininko vaidmenį tarp šeimos ir kaimo bendruomenės (Paukštytė, 1999: 119–120). Tačiau merkiniškių patirtis rodo, kad ir toliau išliko poreikis atlikti pribuvėjos pareigas, kurias sėkmingai perėmė krikščijamojo kūdikio giminės moteris. Taigi akivaizdžiai matoma vyraujančios socialinės sąveikos kaita (kaimo bendruomenė – giminių bendruomenė).

3 lentelė. Socialiniai ryšiai gimtųjų ciklo papročiuose (giminių/kaimo bendruomenė)

↓ →	Nėštumas	Gimdymas	Lankynos	Krikščynos	Įvesdinimas
Iksivietinis laikotarpis	Šeima	Kaimo b. (pribuvėja)	Giminių b., lokalinė b. Moterys	Giminių b., lokalinė b., konfesinė b.	Konfesinė b.
Sovietinis laikotarpis	Šeima, lokalinė b., medikai	Medikai	Giminių b., lokalinė b. Vyrai ir moterys	Giminių b., lokalinė b., konfesinė b.	Pavieniai atvejai
Posovietinis laikotarpis	Šeima, lokalinė b., medikai	Medikai	Giminių b., lokalinė b. Vyrai ir moterys	Giminių b., lokalinė b., konfesinė b.	Nunykusios

¹⁵ Čia neturima omenyje žiniasklaidos ir tobulėjančių komunikacijos priemonių teikiamos galimybės.

Išvados

Norėdami išsamiau diachroniškai išanalizuoti XX a. gimtusių papročių ciklą, išskyrėme penkis etapus, žyminčius motinos socialinio statuso bei socio-kultūrinio aktyvumo kaitą: 1) nėštumą; 2) gimdymą; 3) lankynas; 4) krikštynas ir 5) įvedinimą. Kiekvienas gimtusių proceso struktūrinis etapas žymi tiek autonomiškas, tiek bendras funkcijas: pasirengimo atlikti motinos, socialinio žmogaus gimties įteisinimo ir moters grąžinimo į įprastą socialinę padėtį vaidmenis.

Gimtusių ciklo specifika leidžia iš dalies kompensuoti nunykstančias ciklo struktūrinis grandis. Nunykus įvedinimo papročiui, dalį atliekamų moters įvedimo į įprastą socialinę būseną simbolių reikšmių perėmė krikštynos. Apribojus galimybę kūdikį krikštyti ir atmetus civilinių vardynų alternatyvą, tam tikras įvedimo į įprastą socialinę gyvenimą funkcijas atliko stabiliausia ciklo grandis – lankynos¹⁶. Kita vertus, nykstant lokaliai bendrijai ir vis dažniau pavieniams jos nariams priimant individualius sprendimus, vėlyvos krikštynos (kartais ir kelių paeiliui gimusių vaikų) paneigia tokią gimtusių papročių ciklo elemento prasmę.

XX a. antrojoje pusėje kintanti kultūrinė aplinka modifikavo šių išsipareigojimų formas, sumažino iš kartos į kartą perimamo papročio galią. Sparčiai modernėjanti visuomenė iki šių dienų išsaugojo tik atskirus gyvavusios tradicijos elementus, nubrėžė gimtusių papročių ciklo ir moters sociokultūrinės plotmės susiaurėjimo ribas.

Taigi tyrimas atskleidė tik pavienių tradicinių kultūros elementų raišką diachroninėje perspektyvoje. Tačiau ir jie, sąveikaudami su kintančia kultūrine aplinka, neretai išlaikydami senąją formą, pasireiškia kitokiomis reikšmėmis. Todėl žvelgdami į XX a. gimtuves kaip į socialinę ar kultūrinę reiškinį, turime atsakyti laiko perspektyvoje „nekintančių tradicijų“ sąvokos ir ieškoti gimtusių ciklo elementų dinamikos savitumų sinchroninėje ir diachroninėje perspektyvose, analizuoti susidariusių skirtumų priežastis, susieti su kintančia socialine ir kultūrine aplinka.

¹⁶ Tačiau struktūra paremta tik normalaus gimdymo atveju. Jei kūdikis silpnas, jis krikštijamas neatidėliojant, negalvojant apie lankynas ir krikštynų pobūvį namie.

Literatūra

- Balys Jonas. 1979. *Vaikystė ir vedybos. Lietuvių liaudies tradicijos*. Silver Spring: Lietuvių tautosakos leidykla.
- Bauer Gerhard. 1972. *Gesellschaft und Weltbild im Baltischen Traditionsmilieu*. Heidelberg.
- Butkevičius Izidorius. 1971. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius: Mintis.
- Dundulienė Pranė. 1999. *Senieji lietuvių šeimos papročiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Durand Jean-Yves. 1995. „Traditional Culture“ and „Folk Knowledge“: Whither the Dialogue between Western and Post-Soviet Anthropology?, *Current Anthropology* 36 (2): 326–329.
- Giddens Anthony. 2000. *Modernybė ir asmens tapatumas. Asmuo ir visuomenė vėlyvosios modernybės amžiuje*. Vilnius: Pradai.
- Gracianskaja N. N., Kožanovskij A. N. (red.). 1999. *Roždienije rebionka v obyčajach i obriadach. Strany zarubežnoj Evropy*. Moskva: Nauka.
- Harris Marvin. 1998. *Kultūrinė antropologija*. Vilnius: Tvermė.
- Hoebel E. Adamson. 1966. *Anthropology: The Study of Man*. New York, St. Louis, San Francisko, Toronto, London, Sydney: McGraw-Hill Book Company.
- Krėvė-Mickevičius Vincas. 1928. Burtai ir prietarai, *Tauta ir žodis* 1: 486–508.
- Krėvė-Mickevičius Vincas. 1933. Krikštynų apeigos Dzūkijoje, *Mūsų tautosaka* 7: 31–46.
- Marcinkevičienė Nijolė. 1998. *Pavarėnis*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
- Mardosa Jonas. 2001. Ikikrikščioniškosios kultūros interpretacijos Lietuvos etnologijoje, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 1 (10): 119–144.
- Paukštytė Rasa. 1999. *Gimtuvės ir krikštynos Lietuvos kaimo gyvenime XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius: Diemedis.
- Paukštytė-Šaknienė Rasa. 2002. Merkiniškių gimtuvės ir krikštynos: tradicinių kultūros elementų sklaida XX a., *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštinis* (spaudoje).
- Račiūnaitė Rasa. 2002. *Moteris tradicinėje lietuvių kultūroje. Gyvenimo ciklo papročiai (XIX a. pabaiga – XX a. vidurys)*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Pocius L. Gerald. 1999. Folkloras ir tautinis tapatumas. Šiaurės Amerikos perspektyva, *Etnologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992, 1993 ir 1995 metais. Etninė kultūra ir tapatumo išraiška*. Vilnius: Tvermė.
- Povilaitis Bronius. 1997. *Lietuvos žemės ūkis 1918–1940. Jo raida ir pažanga*. Vilnius: Tėvynės sargas (pirmasis knygos leidimas Toronte, 1988 m.).

- Sadochin Aleksandr. 2001. *Etnologija*. Moskva: Gardariki.
- Selberg Torunn. 1993. Folklore and Mass Media, *Nordic Frontiers. Recent Issues in the Study of Modern Traditional Culture in the Modern Countries*. NIF publications 27: 207–215. Turku: Nordic Institute of Folklore.
- Stanaitis Saulius. 2001. *Džūkijos nacionalinis parkas: Kaimai ir gyventojai*. Vilnius: Valgra.
- Šaknys Žilvytis Bernardas. 1996. *Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje*. Vilnius: Pradai.
- Šliavaitė Kristina. 1997. The Status of Youth in the Traditional Lithuanian Local Community, Västriks E.-H., Saarlo L. (eds.). *Identity of Peripheries. Minorities, Borderlands and Outskirts*: 107–112. Tartu: NEFA.
- Tylor Edward Burnet. 1871. *Primitive Culture* 1–2. London: John Murray.
- Ulčinskas Vladas. 1995. *Raitininkų kaimas (1850–1950)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Van Gennep Arnold. 1909. *Les rites de passage*. Paris: E. Guilmote (neturint originalo cituojama pagal: Van Gennep Arnold. 1960. *The Rites of Passage*. London: Routledge and Kegan Paul).
- Vyšniauskaitė Angelė. 1964. Šeimos buitės ir papročiai, Vyšniauskaitė A. (red.). *Lietuvių etnografijos bruožai*: 448–476. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Contours of the Structural Change in Local Culture: the Cycle of Birth Customs in the 20th Century Džūkija

Rasa Paukštytė-Šaknienė

Summary

The author's return to the subjects of birth customs' cycle was urged by a collection of articles titled "Child's Birth in the Customs and Rites of West Europe". Published in Russia in 1999 and edited by N. N. Gracianskaja and A. N. Kožanovskij, the book reviews birth customs observed in many European countries through the 19th – early 20th c. It offers the following conclusion: the ethnic factor was hardly present in birth customs of the 19th – early 20th Century. Specific characteristics of birth customs are said to be absent even in Slavic nations, though their ethnocultural peculiarities are often openly declared in the analysis of other subjects.

Surely, if culture is viewed as a collection of "archaic" beliefs and ritual practices, many cultural characteristics seem to be strikingly similar and

stable in terms of time and territorial distribution. Mechanical comparison may easily provide the basis for alleged cultural contacts among distant civilisations or against them, if similarities are sought in human biology. However, the dynamics of interaction of cultural characteristics can be hardly reconciled with the search of elements of “traditional culture” or “folk culture”, and with the expediency of formulation of the said terms.

In the Lithuanian village of late 19th – early 20th c. the cycle of birth customs started with pregnancy. It finished with the woman’s return (following the ceremonial leading into the church – “churching”) to her everyday social life after birth-giving. In that period the woman enjoyed an exceptional position in terms of her family and village community.

Based on a local pattern (Merkinė District Administration located in the boundaries of Dzūkija National Park), the author of the present article seeks to view the problem of modernisation of Lithuanian culture through the diachronic change of structural elements of the birth cycle in the perspective of woman’s life cycle. Having distinguished the following five consecutive stages in the cycle of birth customs: 1. Pregnancy; 2. Birth-giving; 3. First visiting of the baby and mother; 4. Baptism; 5. Churching of the woman, the author tries to reveal their change in the 20th c. in terms of historical development, modernisation, local representation, chronological duration, and social interaction. Previous research on birth customs in Dzūkian villages revealed a stable custom of visiting women after childbirth. So, this article focuses on the *lankynos* (or *palankynos*) custom complex. It shows the interrelation between an individual and his/her local community.

Changes observed in the cycle of birth customs over the 20th c. indicate a rapid change of the traditional cycle. Radical shifts in the change of its structural elements were determined not only by political and ideological circumstances (Soviet occupation and the atheistic policy promoted by the occupational regime) but also by reform within the Church itself. The ceremonial churching of the woman disappeared in the second half of the 20th c. The functions of the final stage of the birth cycle went to the infant’s baptism; it used to be postponed for an indefinite period until its secret celebration (common practice until 1990). Parents who happened to be executives had an alternative: to mark the end of the cycle, they could choose an official ceremony of name giving.

The residents of Merkinė who did not celebrate either baptism or official name-giving ceremonies preserved the custom of *lankynos*. Marking the end of the birth cycle, this event remained stable over the entire period of Soviet regime. As a social phenomenon *lankynos* survived the 20th c. However, the changing cultural environment introduced certain corrections into the “birth cycle” and the stages of a woman’s return to her everyday life in the second half of the 20th c. Work in a collective farm, changes in the duration of after-

birth leave, creation of a collective-farm creches modified the dates of woman's return to her "labour collective". The demarcating events, such as *palankynos*, baptism or name giving, or a woman's churching no longer coincided with the traditional ending of the birth cycle.

The investigation into the elements of the birth cycle in terms of expression of modern culture characteristics indicates a number of changes, even in the customs related to pregnancy and birth-giving. Though in the Soviet period professional medicine provided care to women in child-birth and to their babies, the behaviour of a pregnant woman was still governed by a hundred-year-old experience handed down from generation to generation. The ethnographic field research shows that the level of adoption of traditional beliefs is a very individual matter. The expression of modern culture is less conspicuous in the customs of baptism. *Lankynos*, the stage with the biggest number of traditional culture elements, has changed even less. In terms of territorial expression, the element of birth cycle shows well-preserved community customs, though its chronological expression is somewhat changed. Formerly, the custom of paying a visit until child's baptism was universal. However, at present, a new phenomenon can be observed: an opinion that one may also visit the baby after its baptism is emerging. In the first half of the 20th c. the stable time of wedding influenced the time of baptism. With the disappearance of the custom of a woman's churching, the above-mentioned dates were sometimes neglected. So, the time of baptism was modified by the traditional attitude: there is no need to delay a child's baptism.

A woman's cultural space changed rapidly in the Soviet and especially in the post-Soviet period. At the beginning of the 20th c. her sociocultural contacts were more narrow: home, village, parish town, travels to see relations living in neighbouring parishes. However, in the Soviet period the circle of friends and relations began to widen in terms of geography. So, travels to distant cities, health resorts, became more frequent. Yet at the end of the 20th c. the process stabilised, due to limited economic circumstances, and the geography of travel even narrowed. However in the case of child-birth, familiar domestic environment and emotional relations with the village community, maintained through a mid-wife, were substituted by the socially-unusual environment of a health care institution and interaction with professional medical people. The changing social environment introduced certain corrections into the tradition of *lankynos*. If in early 20th c. only women participated in it; since the middle of the 20th c. the visiting female guests started to appear together with their husbands.

The research revealed the expression of solitary elements of traditional culture in the diachronic perspective. As a result of interaction with the changing cultural environment, they assume other meanings retaining, rather often, their old form. So, regarding birth as a social or cultural phenomenon of the

20th c. we have to reject the concept of “traditions” resistant to changes in terms of time. We must look for the characteristic dynamics of birth cycle elements in the synchronic and the diachronic perspective, analyse the reasons of existing differences, and relate to the changing social and cultural environment.

Gauta 2002 m. rugsėjo mėn.